

3. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу. Київ - Івано-Франківськ: Плай, 1999. 293 с.
4. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения. *Социологические исследования*. 1991. № 2. С. 17 – 26.
5. Кукушин В. С., Столяренко Л. Д. Этнопедагогика и этнопсихология. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 448 с.
6. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект): дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Центральний ін-т. післядипломної освіти АПН України. Київ, 2002. 222 с.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Москва: Смысл, 2002. 484 с.
8. Лутай В. Про стан розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в педагогічну практику. *Філософія освіти*. 2005. №1. С. 30–37.
9. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2 т. / за заг. ред.: М. Й. Боришевський. Київ: Дніпро, 2001. Т.2. 308 с.
10. Сурмін Ю. П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект. *Збірник наукових праць НАДУ*. Київ, 2003. Вип. 1. С. 87–98.
11. Тесленко С. Сутність понятійного апарату національно-патріотичного виховання дітей. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2016. № 2 (53), С. 186–190.
12. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. ... д-ра. психол. наук: 19.99.01 / Ін-т. психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 1994. 48 с.
13. Шевченко Н. О. Формування національних цінностей дітей та молоді в поглядах вітчизняних діячів кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2013. Вип. 31. С. 343-350.

УДК 37.032

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ І ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Чумакова А. А., аспірант

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

annaodag@yandex.ru

У статті проаналізовано методологічні підходи щодо проблеми виховання емоційної культури молодших школярів. У ланках теоретичного дослідження розглянуто основні положення системного, культурологічного і особистісно-орієнтовного підходів, виявлено і сформульовано принципи виховання емоційної культури молодших школярів. Обґрунтовано, що структура емоційної культури молодших школярів містить сукупність компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, оцінно-регулятивного, діяльнісно-поведінкового. Спираючись на теорію і практику виховання емоційної культури молодших школярів, сформульовано принципи, реалізація яких забезпечує ефективність цього процесу.

Ключові слова: емоційна культура, педагогічні дослідження, визначення, особистісно-орієнтовний підхід, молодший школяр, емоції, культура.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ПРИНЦИПЫ ВОСПИТАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Чумакова А. А.

*Запорожский национальный университет,
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

annaodag@yandex.ru

В статье проанализированы методологические подходы к исследованию проблемы воспитания эмоциональной культуры младших школьников. В рамках теоретического исследования рассматриваются основные положения системного, культурологического и личностно-ориентированного подходов, выявляются и формулируются принципы воспитания эмоциональной культуры младших школьников. Обосновано, что внутреннее строение эмоциональной культуры младших школьников образует совокупность компонентов: мотивационно-ценностного, когнитивного, оценочно-регулятивного, деятельно-поведенческого. Руководствуясь теорией и практикой воспитания эмоциональной культуры младших школьников, сформулированы принципы, реализация которых обеспечивает эффективность этого процесса.

Ключевые слова: эмоциональная культура, педагогические исследования, определение, личностно-ориентированный подход, младший школьник, эмоции, культура.

METHODOLOGICAL APPROACHES AND EDUCATION PRINCIPLES OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN EMOTIONAL CULTURE

Chumakova A. A.

*Zaporizhzhya National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

annaodag@yandex.ru

The article analyzes methodological approaches to the study of the problem of primary schoolchildren emotional culture education. Within the theoretical research the basic positions of system, culturological and person-centered approaches are considered, principles of formation of the emotional culture of primary schoolchildren are revealed and formulated. The article shows that culturological and system approaches allow to identify the essential features of the emotional culture of primary schoolchildren, to distinguish its structure and to determine the content. The person-centered approach is considered in the article as a methodological and technological basis for the formation of the emotional culture of primary schoolchildren. From these positions, the emotional culture of primary schoolchildren is defined as a complex, dynamic personality formation that characterizes the capability and readiness of a primary schoolchild to express his/her emotions in accordance with sociocultural norms, adequate, controlled, graduated and communicable ways, using the necessary verbal and non-verbal means of communication. It is justified that the inner structure of the emotional culture of primary schoolchildren combines a set of components: value-motivational and cognitive, self-assessment and self-direction, usage of emotions in creative activity and communication. The principles for organizing the considered process were defined and the pedagogical conditions of its effectiveness were suggested based on studying the state of theory and practice of forming primary schoolchildren emotional culture.

Key words: emotional culture, pedagogical researches, definition, person-centered approach, primary schoolchild, emotions, culture.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Розвиток людської цивілізації у ХХ столітті досяг фантастичних результатів у порівнянні з попередніми роками. Нові засоби масової комунікації, нано-технології, медико-генетичні досягнення – неповний перелік здобутків науково-технічної революції.

Відзначаючи позитивний вплив науково-технічного прогресу на матеріальний добробут суспільства, вчені (І. Бех, І. Зязюн, Г. Локарева, О. Сухомлинська та ін.) звертають увагу на його негативні наслідки для особистісного життя людини. Так, технологізація життя, інтелектуальна спрямованість навчання та виховання, велике інформаційне навантаження стають причиною негативних емоційних проявів у дітей, призводять до виснаження їхніх емоційних ресурсів, ускладнюють взаємини із соціальним оточенням загалом. Саме тому питання виховання емоційної культури молодших школярів є актуальним для нашого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор.

Проблеми емоцій завжди привертали до себе увагу філософів, культурних діячів, вчених, зокрема психологів (Л. Божович, Л. Виготський, П. Симонов, З. Фрейд, К. Юнг та ін.) та педагогів (І. Аненкова, С. Колот, І. Могілей, Л. Сбітнева, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Фахівці зазначали, що емоції – це особливий клас суб'єктивних психологічних процесів і станів, які у формі безпосередньо-чуттєвих переживань, відчуття приємного або неприємного віддзеркалюють відношення людини до світу, до себе, до соціального оточення. На сьогодні доведено (В. Долгова, В. Зінченко, В. Латюшин, Б. Мещерякова, Я. Рейковський, С. Рубінштейн та ін.), що саме особливості емоційної сфери людини найбільш повно демонструють її індивідуальність та неповторність, тобто емоційні реакції на події та ситуації, що відбуваються, для кожної особистості індивідуальні й притаманні виключно тільки їй.

На соціокультурний характер емоцій вказували М. Вебер, Е. Дюркгейм, М. Коул, З. Фрейд та інші. Сучасний погляд на соціокультурну теорію емоцій маємо у роботах Т. Кемпера. На думку автора, вона базується на трьох ідеях, а саме:

- причиною багатьох емоцій є соціальна взаємодія людини;
- емоції мають нормативний компонент, відчуваючи це, люди прагнуть змінити власні емоції у випадках, коли вони не співпадають з нормативами;
- історично нормативний компонент емоцій змінюється.

Подовжуючи думку Т. Кемпера, В. Бойко зазначає, що одночасно з соціальними нормами прояву емоцій існують “правила почуттів”, тобто визначені культурою та соціумом ситуації і пов'язані з ними емоції, які необхідно “відчувати”. Соціокультурні стандарти також визначають і певні “санкції” за емоції та емоційні реакції, які “порушують” норми вербальної і невербальної поведінки людини, зокрема інтенсивність емоційних проявів, доцільність їх прояву або маскування тощо. Все це має за мету наблизити поведінку людини до максимально адекватної і комунікабельної, тобто соціально-схвалюваної, соціально-привабливої, успішної. Тобто адекватна і комунікабельна емоційна поведінка можлива лише у випадках, коли особистість тримає власні емоції під контролем, “дозує” їх прояв. Слабка або занадто активна емоційна реакція індивідуума свідчить про наявність у нього психічної дезорганізації, що призводить до ускладнення соціальної комунікації” [1, с. 45]. Отже, головним показником емоційної компетентності та емоційної культури особистості є її готовність і спроможність до прояву власних емоцій у відповідності із загальноприйнятими соціокультурними нормами, у комунікабельних формах у конкретних обставинах. Виходячи з вищевикладеного матеріалу, ми можемо визначити емоційну культуру молодших школярів як складне, динамічне утворення особистості, яке характеризує спроможність і готовність учнів молодших класів проявляти власні емоції у відповідності із соціокультурними нормами, використовуючи необхідні (адекватні, контрольовані, дозовані, комунікабельні) вербальні та невербальні засоби.

Поняття “емоційна культура”, на думку деяких вчених (І. Аненкова, Е. Биков, В. Биков, С. Колот та ін.), у сучасній науковій літературі з'явилося не так давно, саме тому його сутність та зміст на сьогодні ще не мають певного наукового осмислення. Це актуалізує необхідність глибокого аналізу цього поняття та вимагає формування адекватної методологічної стратегії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета статті: розглянути методологічні засади виховання емоційної культури молодших школярів, а саме методологічні підходи та принципи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Традиційно поняття “емоційна культура” відносять до культурологічних, що обумовлює визначення її сутності у ланках культурологічного підходу, який дозволяє коректно виявити

культуру обумовленість досліджуваного явища. При цьому емоційна культура, як будь-яка інша, є відкритою динамічною системою, тому розуміння її сутності, структури, механізмів формування та виховання, на нашу думку, можливо виключно з позиції системного підходу, який базується на принципах:

- ієрархічності (підпорядкованість одних елементів іншим);
- структуризації (поєднання окремих компонентів, між якими є певні зв'язки, у групи та підгрупи);
- багаточисельності;
- цілісності.

“Головним положенням системного підходу є аналіз об’єкта, який вивчається не ізольовано” від середовища, у якому він реально існує, функціонує і розвивається, а саме у цьому “середовищному контексті, тобто у цілісній системі, підсистемою (або елементом) якої він є” [2, с. 37]. Для нас це означає, що розглядати емоційну культуру потрібно у ланках тієї системи, до якої вона належить, – культури як системи. Інакше будь-яке визначення поняття “емоційна культура” не буде обґрунтованим.

Культура людини системна та багатоаспектна, саме тому серед науковців немає єдиного загального підходу щодо визначення цього поняття. Ми, підтримуючи думку фахівців (А. Арнольд, А. Могільний та ін.), розуміємо під культурою історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який втілюється в певних типах і формах організації життя і діяльності людей, матеріальних і духовних цінностях. Виходячи із зазначеного вище поняття “культура особистості”, визначаємо ступінь її розвитку і вдосконалення, тобто загальна культура людини є сукупністю складових, а саме: моральної, професійної, естетичної, інформаційної тощо, зокрема емоційної.

Спираючись на той факт, що емоційна культура особистості обов’язково інтегрує у собі соціокультурну обумовленість цієї якості індивідуума в онтогенезі, проаналізуємо основні положення соціокультурної теорії емоцій.

Культура – це засіб дієвого існування людини, а емоційна культура – наслідування соціально-культурним нормам в онтогенезі. При цьому людина є поєднанням зовнішнього і внутрішнього, саме тому і культура втілює у собі такі риси. Це положення було для нас основним для визначення компонентів емоційної культури молодших школярів, зокрема мотиваційно-ціннісного, когнітивного, оцінно-регулятивного, діяльнісно-поведінкового, за допомогою яких можна найбільш чітко дослідити процес та результат виховання емоційної культури учнів молодших класів.

Мотиваційно-ціннісний компонент, виконуючи стимулюючу тасенсо- або раціотворюючу функції, демонструє емоційно-ціннісну спрямованість дитини молодшого шкільного віку, його власну систему мотивації, ціннісних орієнтирів та потреб, які є фундаментом регуляції емоційної поведінки молодшого школяра. Когнітивний компонент містить у собі знання про емоції, засоби і конвенційні правила їх прояву, емоційні здібності, за допомогою яких дитина розпізнає власні та чужі емоції тощо. Оцінно-регулятивний компонент, виконуючи регулятивну функцію, містить у собі емоційні якості та навички, рівень вихованості й сформованості яких визначає тип, стиль і засоби прояву власних емоцій молодшими школярами.

Обираючи методико-технологічну основу виховання емоційної культури молодших школярів, ми відштовхувалися від сучасних, провідних тенденцій оновлення вітчизняної освіти, на які вказують українські фахівці І. Бех, І. Зязюн, Г. Локарева, О. Сухомлинська та ін. Так, Г. Локарева пише, що “педагогічне регулювання, усі принципи, вимоги і рекомендації повинні спиратися на сучасні педагогічні концепції, які, маючи гуманістичний характер, визначають головною метою освіти та виховання реалізацію і самореалізацію природнього особистісного потенціалу людини. Такі концепції є первинним теоретичним базисом педагогіки” [5, с. 3]. Наведена трактовка сучасних педагогічних концепцій вказує на відхід від розуміння освіти як суб’єкт-об’єктного процесу, у якому педагог навчає науково-обґрунтованих засобів діяльності

та наукових фактів про весь світ або розвиває інтелектуальну сферу, пізнавальні здібності та інтереси учнів, спираючись на систему знань і науково обґрунтовані засоби діяльності. На сьогодні в освіті відбулися значні зміни, а саме: перехід від системи, головною метою й результатами якої визначалися знання, уміння й навички учня до гуманістичної особистісної орієнтації – розвитку й самореалізації природних задатків, схильностей, здібностей людини. При цьому система знань, їх якість, засоби діяльності залишаються незмінними. Така педагогічна концепція зберігає традиції в сучасних умовах і розширює можливості особистості. Залишаючись соціальною, вона стає, в першу чергу, особистісною. Базисом цієї концепції є особистісно-орієнтований підхід, який ми визначаємо як методико-технологічну основу для нашої роботи, а саме: виховання емоційної культури молодших школярів. За визначенням його автора, К. Роджерса, людина є центром власного особистісного розвитку, центром поєднання природних джерел існування, ресурсів позитивного росту і механізмів самоактуалізації [7].

Варто зазначити, що у фундаментальних положеннях особистісно-орієнтований підхід співпадає із:

- гуманістичними положеннями вітчизняної філософії і педагогіки XIX – XX століття (Н. Бердяєв, К. Вентцель, В. Зенковський, П. Каптерев, Л. Толстой та ін.), а саме, що виключно людина має творити власну долю та обирати шляхи щодо саморозвитку;
- феноменологією стосовно внутрішнього світу суб'єкта як неповторного і унікального феномену самотворення, зміст якого у кожному окремому випадку має спиратися та відштовхуватися від індивідуального емоційно-чуттєвого досвіду особистості. За особистісно-орієнтованим підходом феноменологія набуває великого значення як наука про орієнтири, розуміння, наповнення та цінність розвитку і освіти людини в онтогенезі, вона не визнає можливість об'єктивного існування “однієї, окремої правильної” істини і мети для усіх;
- екзистенціальною філософією, за якою людина – суб'єкт вільного й відповідального самотворення, а не об'єкт (кінцевий продукт) соціального впливу;
- синергетикою, яка доводить, що особистість як проактивна система намагається вийти із гомеостатичного, рівноважного стану в бік власного розвитку, тому самоорганізацією особистості не можна управляти зовні, можливо лише підтримувати або запобігати деяким інтенціям індивідуума (фасилітуюча функція педагога). Тобто спостерігається пряма кореляція між прогнозуванням розвитку та його шляхом, а саме, чим більш природним є розвиток, тим менше він є прогнозованим. На думку І. Пригожина і І. Стенгерса: “Штучне може бути детермінованим і оборотним. Природне обов'язково містить елементи випадковості й незворотності” [6, с. 47].

Наявність або відсутність педагогічної взаємодії, діалогу в діаді “учень – педагог”, творчої участі учня у власній освіті є визначальними для педагогічних підходів. Поняття “суб'єкт-об'єктні” та “суб'єкт-суб'єктні” стосунки мають суттєву різницю. У першому випадку дитина є об'єктом впливу з боку дорослих, а у другому – відбувається взаємодія рівноправних суб'єктів. Сконцентрований навколо учня (а не спрямований на нього) навчально-виховний процес спирається на припущення, що особистість дитини (за допомогою дорослих) має спробувати обирати освіту, самостійно ризикувати, а потім повністю відповідати за результати свого розвитку в сучасних, складних, непередбачуваних умовах. Особистісно-орієнтований підхід допускає допомогу дитині під час її усвідомлення себе як особистості, у процесі визначення, розвитку власних можливостей, становлення самосвідомості, самореалізації індивідуальних здібностей і особливостей, самотворення, розуміння самоцінності, самовизначення в особистісно-вагомих та загальносхвалюваних подіях.

Фундаментом будь-якого підходу є комплекс принципів. Виходячи із специфіки емоційної сфери молодших школярів, ми визначили наступні принципи виховання емоційної культури учнів молодших класів: соціокультурної обумовленості, проблемності, прийняття і підтримки, індивідуалізації, діалогічності, вибору.

Принцип соціокультурної обумовленості орієнтує молодших школярів на знання соціальних норм, правил, традицій прояву емоцій, розуміння та осмислення особливостей емоційних реакцій у представників різних культур тощо [3, с. 21].

Принцип проблемності орієнтовано на створення, а за наявності таких – вивчення, аналізу та вирішення проблемних ситуацій. Теорія розвиваючого навчання визначає проблемну ситуацію як “психологічний стан суб’єкта, який має пізнавальні або практичні труднощі” [4, с. 15]. У нашому випадку це емоційні стани або реакції учня молодших класів.

Принцип прийняття та підтримки. Для того, щоб дитина навчилася розпізнавати та інтерпретувати реакції і стани іншої людини, а також правильно визначати власні емоційні стани і реакції, а в майбутньому навчилася обирати приємні і соціально схвалювані. Дорослі, зокрема педагоги, мають створити для неї умови повного і вільного власного емоційного прояву. Для цього дитина має відчувати себе у небезпеці, а це можливо лише у випадках повного прийняття та підтримки усіх її реакцій і станів. Оскільки за принципом прийняття та підтримки будь-яка оцінка автоматично створює певні обмеження для емоційних проявів, маємо оцінювати їх через деякий час [3, с. 23].

Принцип індивідуалізації орієнтовано на врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини молодшого шкільного віку щодо оптимізації навчально-виховного процесу з метою виховання емоційної культури. На думку Е. Яковлевої [9], емоційні реакції і стани вже є самодостатніми проявами індивідуальності людини, тому навчально-виховний процес, який враховує і сприяє емоційному самопрояву учнів, є максимально індивідуальним. Розглядаючи особливості реалізації цього принципу, П. Третьяков звертає увагу на роль педагога, який, як організатор і координатор навчально-виховного процесу, має постійно реагувати та аналізувати акти емоційної взаємодії. При цьому треба пам’ятати, що дитячий колектив не є групою конкуруючих індивідуумів, а є соціальною одиницею, яка розвивається за певними законами і правилами. Тому необхідно враховувати та відстежувати індивідуально-психологічні особливості не лише кожного окремого учня, а і всієї групи у цілому [8].

Принцип діалогічності. Як соціальна істота людина постійно стикається із оточуючими, зокрема з їхніми емоційними проявами та реакціями. Виникає проблема спільності, співвідношення, сумісності з ними. Вирішення цієї проблеми, можливо, у взаємодії однієї людини із іншою, тобто у діалозі. Визначення власних емоцій у діалозі як із іншими, так і з самим собою (внутрішній діалог) надає можливість індивідууму зрозуміти та оцінити власне емоційне відношення до того, що відбувається, причини його виникнення, а також спрогнозувати подальший розвиток подій та власні реакції на них. У випадках, коли дитина може визнати та виразити власну емоційну реакцію або стан, це має позитивну оцінку, підтримується і приймається. Але якщо ситуація є неприємною та проблемною, їй надається певний набір емоційних реакцій і станів, за допомогою яких вона має подолати проблему [3, с. 25].

Принцип вибору. Розвиток індивідуальності, самопрояв емоційних здібностей особистості людини в онтогенезі, зокрема у молодшого школяра, припускає наявність вибору. З позиції гуманістичної педагогіки доречно, щоб діти навчалися і виховувалися в умовах постійного вибору емоційних реакцій, встановлюючи гармонію між культурними нормами емоційних проявів і власними особистісними особливостями емоційного реагування на ті чи інші події, власним емоційним досвідом. Принцип вибору надає особистості вихованця “право на помилку”. У сфері емоційного реагування “право на помилку” означає розбіжність емоційних проявів молодшого школяра із конвенційною нормою, тобто “помилка” надає можливість з позиції рефлексії по-іншому розглянути ситуацію та зробити самостійний вибір.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у заданому напрямі.

Отже, нами було розглянуто методологічні засади виховання емоційної культури молодших школярів, а саме: у ланках теоретичного дослідження розглянуто основні положення системного, культурологічного і особистісно-орієнтованого підходів, виявлено і сформульовано принципи виховання емоційної культури молодших школярів. Обґрунтовано, що структура емоційної культури молодших школярів містить сукупність компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, оцінно-регулятивного, діяльнісно-поведінкового.

Спираючись на теорію і практику виховання емоційної культури молодших школярів, сформульовано принципи, реалізація яких забезпечує ефективність цього процесу.

Практична реалізація принципів особистісно-орієнтованого підходу виховання емоційної культури молодших школярів потребує визначення та обґрунтування педагогічних умов щодо ефективності та оптимізації виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Энергия эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 474 с.
2. Каган М. С. Философия культуры. Становление и развитие. Санкт-Петербург: Лань, 1998. 448 с.
3. Климова Т. Е., Шиндяева Е. А. Формирование культуры эмоционального самовыражения подростков общеобразовательной школы. Магнитогорск: МаГУ, 2007. 112 с.
4. Кудрявцев Т. В. Система проблемного обучения. Проблемное и программированное обучение. Москва: Советская Россия, 1973. С. 10-29.
5. Локарева Г. В. Культура спілкування соціального педагога: методичні рекомендації. Запоріжжя: ЗДУ, 2004. 48 с.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.
7. Роджерс К. Могу ли я быть фасилитатором в группе: хрестоматия по гуманитарной психологии. Москва: ИОИ, 1995. 113 с.
8. Третьяков П. И., Митин С. Н., Бояринцева. Н. Н. Адаптивное управление педагогическими системами. Москва: Академия, 2003. 368 с.
9. Яковлева Е. Л. Психология развития творческого потенциала личности. Москва: Флинта, 1997. 224 с.